

Ronald Woods

A szociális munka gyakorlatának oktatása

A johannesburgi Witwaterstrand Egyetemen négyéves szociális munkás képzést kaptam, majd azt követően szociális munkásként dolgoztam Ausztráliában, a Sidney-i Zsidó Jóléti Társaság keretében. Ott, egyéb feladataim mellett, tereptanári tevékenységet is folytattam. A modell, amelyet itt bemutatok, azokat a tapasztalatokat szintetizálja, amelyeket vagy hallgatóként, vagy tereptanárként szereztem. Írásom értelemszerűen a szociális munkának két olyan országra jellemző állapotát tükrözi, ahol a szociális munkás képzés meglehetősen fejlett. Így Magyarországon talán modellként értelmezhető.

MEGHATÁROZÁSOK

Szociális munka: Meglehetősen nehéz tisztán, értelmezhető módon megfogalmazni a szociális munkát, mivel rendkívül sokféle emberrel, fogalommal és problémával foglalkozik. Talán a Brit Szociális Munkások Szövetségének a szociális munkások feladataira vonatkozó leírása szolgálhat elfogadható kiindulási alapul. E szerint a szociális munkás feladata: „A személyes és társadalmi funkciók javítása egyének, családok, csoportok és a környezetük tekintetében.” (British Association of Social Work, 1977.) Nemrég megjelent könyvében Dean Pierce továbbfejleszti azt a felfogást, hogy a szociális munkának hármass célja van:

1. az emberek azon képességének megerősítése, hogy megoldhassák problémáikat, szembe tudjanak nézni mindennapjaikkal;
2. az emberek összekapcsolása olyan, a környezetükben működő rendszerekkel, amelyek szolgáltatásokat, forrásokat vagy lehetőségeket nyújtanak ahhoz, hogy javíthassanak társadalmi helyzetükön;
3. a szolgáltatásokat, forrásokat vagy lehetőségeket nyújtó rendszerekben az emberi tényezőnek és a szervezet hatékonyságának elősegítése.

E három tág orientációra utalva fejt ki Pierce, hogy a szociális munkának három fő munkaterülete különböztethető meg: a kliensekkel való közvetlen foglalkozás, a források hasznosítása, és a klienseket érintő közvetett tevékenység (Pierce, 1989).

Fontosnak tartom, hogy a szociális munkás hallgatók tanulmányi idejük alatt mindhárom területen dolgozzanak különböző kliens-csoportokkal.

Terepmunka: Az a gyakorlati tevékenység, amelyet a szociális munkás szakos hallgatók végeznek, tereptanár segítségével.

Gyakorló intézmény: Az az intézmény, amelynek keretében gyakorlati tevékenység folyik. Ez rendszerint valamilyen emberbaráti, szolgáltató szervezet. Munkatársai nem feltétlenül képzett szociális munkások, de olyan tapasztalatokkal rendelkeznek, amelyek „kibírják az összehasonlítást az oktatási intézményben szerzett elméleti tudással, és elősegítik az iskolák által megfogalmazott nevelési célok elérését”. (Wilson, 1981. 16. o.)

Összefüggő gyakorlat: Ez a hallgatók olyan gyakorlati tevékenységére utal, amelyet egy meghatározott intézményhez kötötten, egy meghatározott időszakban, tanulmányaik bizonyos évében végeznek. Az „összefüggő gyakorlat” kifejezés teljeskörű tapasztalatszerzésre utal, ideértve a tervezési és adminisztratív szempontokat is.

Tereptanár: A gyakorló intézmény keretében dolgozó olyan személy, aki a hallgatót segíti. A tereptanárnak három fő feladata van:

- korrekt és hatékony módon megismerteti a hallgatót az intézmény elképzeléseivel és eljárásaival;
- ismereteket közöl, és a hallgató készségeit, képességeit fejleszti;
- segíti a hallgatót az elméleti és a gyakorlati tudás összehangolásában, illetve érzelmi és erkölcsi támogatást nyújt. (Kadushin, 1985)

A tereptanárok koordinátora: Ő „az iskola képviselője, aki a hallgatók tereptanári kiképzésére vonatkozó kurzusokban érintett valamennyi fél igényeinek és elvárásainak megfelelően koordinál és tanácskozik az intézmény vezető tisztségviselőjével, a tereptanárral és a hallgatóval”. (Urbanowski és Dwyer, 1988. 121. o.)

A TEREPEEN KÉPZÉS — MINT A SZOCIÁLIS MUNKÁS FELKÉSZÍTÉS LÉNYEGI RÉSE

Azokban az országokban, ahol a szociálismunkás-képzés folyik, a terepen képzés számos eltérő modellje áll rendelkezésre. El kell dönteni, hogy negyedéves vagy féléves programokat tervezzenek-e, blokkosított vagy folyamatos gyakorlatokat, tört-, vagy egésznapos programokat szervezzenek-e. (Lásd: Wilson, 1981) Az Amerikai Szociális Munkás Képzés Tanácsa azt ajánlja, hogy a tereptanári tevékenység a hallgatók tanulmányi idejének legalább 50%-át érje el. (Encyclopedia)

Az általam javasolt modell kombinálja a tömbös és folyamatos gyakorlatokat. Az első tanulmányi évtől kezdődően az alapképzés (undergraduate) négy évében összesen öt gyakorlattal számolok. A modell a tereptanári tevékenységet a szociális munka elméletétől elkülönült, de azzal egyenrangú tárgyként kezeli.

Öt gyakorlat

1. gyakorlat (tapasztalat a gyakorlatról)

Az első gyakorlat ideális esetben egy kéthetes blokkban képzelhető el, és pedig az első szemeszter megkezdése előtti nyáron, vagy pedig a téli szünetben. A hallgatók valamilyen önkéntes egyesület keretében dolgoznak, amely emberekkel foglalkozik, és a közjó valamilyen általános érdekében tevékenykedik.

Nem lényegi követelmény, hogy ezen első gyakorlat során a hallgatókat tereptanár felügyelje. Sokkal inkább az a kíváncsi merül fel — talán életükben először —, hogy gyakorlatot szerezzenek az emberekkel való foglalkozás terén, valamilyen mértékben szervezett és már működő programok keretében. Tapasztalataikat naplóban rögzítsék, annak megjelölésével, hogy miként értékelik a program célkitűzéseit, a szakértőkkel való együttműködést, az állapotokat, valamint a hátrányos helyzetűek problémáit. A nyár gyakorlati szempontból is előnyös lenne, mivel számos olyan szabadidőprogram létezik, amelyben a hallgatók segítségét szívesen fogadják. Ez a gyakorlat ne megfigyelői működést jelentsen, a hallgatóknak a programokban tevékenyen kell részt venniük. Nem mint szociális munkásoknak, hanem mint önkéntes segítőknek.

2. gyakorlat

A második gyakorlat már — némi elméleti tudás elsajátítását követően — konkrét munkavégzést igényel, szociális munkásokat foglalkoztató intézményben, tereptanár segítségével. A lehetőség szerint hármasával-négyesével csoportokat alkotó hallgatók figyeljék meg és tanulmányozzák az intézmény ügyfélszolgálati tevékenységét, valamint a források hasznosítását. A hallgatók feladata, hogy az intézménnyel kapcsolatban beható tényfeltáró tevékenységet folytassanak, ismerjék meg alapszabályát, célkitűzéseit, alkalmazotti állományát, a célterület kliens-csoportjait, a hálózatokat, a munkamódszereket és a különböző programokat. A hallgatók ismerkedjenek meg az intézmény történetével, vegyenek részt az értekezleteken, készítsenek interjúkat a munkatársakkal, látogassanak programokat az érintett szociális munkással együtt, keressék fel az ügyfeleket.

Amikor egy szociális munkás megkezdi tevékenységét valamely intézmény keretében, első feladata az, hogy tényfeltáró tanulmányt készítsen az intézményről. A gyakorlat felkészíti a hallgatót e rendkívül fontos feladat végrehajtására. A gyakorlat végén, elemző tanulmány formájában, részletes jelentést kell készítenie az intézményről. Ennek egyben világos képet kell adnia arról is, hogy a hallgató mennyiben tette magáévá azokat az ismereteket, amelyeket a tanteremben kapott a szociális munka adminisztrációjáról, a közösségi szervezetekről, a szociális tervezésről és a szociálpolitika elméletéről.

A gyakorlatra az első tanulmányi év második felében kerüljön sor, 12 hetes időtartammal. A hallgató e 12 hét alatt hetenként két délutánt (összesen 72 órát) tölt az intézményben. A „két délután”-t rugalmasan célszerű kezelni, úgy, hogy a hallgató részt vehessen a fontosabb megbeszéléseken és intézményi eseményeken. Így, ha egy lényegi megbeszélés pl. az esti órákban folyik, akkor a hallgató vegyen azon részt és ez helyettesíti valamelyik délutáni jelenlétét.

(Egyetemi tanulmányaim során nagyon hasznos volt, amikor ilyen jellegű gyakorlaton vettem részt. Háromfős csoportunk egy közösségi adományokból fenntartott — tehát nem kormányzati — intézményt ta-

nulmányozott, amely kábítószer- és alkoholfogyasztás kezelésével és megelőzésével foglalkozott. Legértékesebbnek azt tartottuk, hogy részt vehettünk az évi közgyűlésen, meglátogathattunk egy bentlakásos kábítószer-ellenes központot, és interjúkat készíthettünk hivatásos szociális munkásokkal. Részletes jelentést készítettünk az intézményről, amelyben megkíséreltük összehasonlítani működését a kitűzött célokkal és kívánalmakkal, egy-két kérdésben javaslatot tettünk a változtatásra is.)

3. gyakorlat

Erre a képzés második évében kerüljön sor, február és május között, egy 18 hetes ciklusban. Két hétig tartó összefüggő gyakorlattal kezdődik ez a szakasz, majd a hallgató hetenként két délutánt az adott intézményben tölt el. (A teljes időterhelés: 170 óra.)

A kezdő, egybefüggő kéthetes periódusban a hallgató ugyanolyan jellegű megfigyeléseket és tanulmányokat végez az intézmény közvetett ügyfélszolgálati gyakorlatával kapcsolatban, mint amit a második kihelyezés során végzett, annak érdekében, hogy jobban megismerje a tényeket az intézmény hálózatáról, struktúrájáról, ügyfélcsoportjairól és programjairól, továbbá, hogy érzékelje az informális szervezet elemeit is. A kihelyezés félidejében beható tényfeltáró jelentés készülhet az intézményről.

A gyakorlat hangsúlyos része mégis a hallgatók által végzett közvetlen ügyfélszolgálati munka legyen. Ennek során elsődlegesen a szociális csoportmunka módszerét alkalmazzák, valamint néhányszor esetmunkát. A csoportmunka azért javasolható, mert a kezdő hallgató számára talán kevésbé félelemkeltő, mint az esetmunka vagy a közösségi munka, és a csoportot segítő személy támogatásával végezhető. A hallgatónak részletes jelentést kell készítenie valamennyi csoportmunka-ülésről, és ebbe bele kell építenie a szociális csoportmunka elméleti tételeit és szempontjait, valamint a programok leírását, a csoport céljainak meghatározását, s azt is, hogy ezt mennyiben közelítették meg. Rögzítse a csoport tevékenységét, s hogy ebben miképpen vett részt. Annak érdekében, hogy a hangsúly a csoportmunkára jusson, esetmunkát csak szórványosan végezzen.

(Én ilyen típusú gyakorlat során tettem szert lényeges szakmai hozzáértésre, hogy miképp kell kialakítani a kapcsolatokat a kliensekkel, azokat miképpen kell fejleszteni és aztán hogyan lehet befejezni.)

4. gyakorlat

E gyakorlat 20 hétre terjed ki. A kéthetes „nyitó” periódusban, majd a ciklus félideje felé, a 10. héten, végül az utolsó, 20. héten heti ötnapos, napi 8 órás gyakorlati munkát jelent, a többi heteken a szokott, heti 2 délutános igénybevételt.

A kéthetes indító tömb alkalmat nyújt a harmadéves hallgatónak arra, hogy alapvetően megismerje az intézményt. Ezt aztán egy tényfeltáró jelentésben rögzítheti. A hallgató energiáját a közvetlen ügyfélszolgálati munkára kell összpontosítani, és ebben az időszakban a hangsúly az esetmunkán van. A tereptanár kijelöl a hallgató számára egy megoldható esetet, új kliensek fogadását, rövid lejáratú eseteket és legalább két vagy három hosszabb ideig tartó kapcsolatot egyénekkal vagy családokkal. A hallgató beszámolót készít valamennyi

általa végzett interjúról, és bemutatja, hogy miképpen képes a szociális esetmunka elméletét hasznosítani a gyakorlatban. Mivel a források használata az esetmunka fontos része, a hallgató ugyancsak építse be a hálózatokra, az ügyfelek védelmére vonatkozó elméletet. Különösen hasznos feladat lehet, már ami a források használatát illeti, ha a hallgató a tereptanár vezetésével és tanácsai alapján egy forráskimutatást vagy katalógust (forrás-file-t) készít.

5. gyakorlat

Utolsó gyakorlata során a negyedéves hallgató olyan körülmények között dolgozik, amelyek rendkívül hasonlítanak a tényleges szociális munkához. A 22 hétre terjedő összefüggő gyakorlat a teljes oktatási évet felöleli. A ciklus elején és végén 2—2 teljes hetet, a köztes időben heti 2—2 napot tölt (rendes, 8 órás munkaidőben) a terepen. A hallgatónak lehetősége van arra, hogy az intézmény programjai közül olyat válasszon, amelyben szeretne résztvenni. Azt, hogy melyik intézményt választja, ő dönti el. A most már megszokottá váló, az intézményre vonatkozó tényfeltáró jelentés mellett tevékenysége ölelje fel a következőket: közvetlen ügyfélmunka, ideértve — ha lehetséges — a csoportmunkára vonatkozó tapasztalatszerzést is; források használata, hogy fejlődjék kapcsolatteremtési és hálózatszervezési készsége; közvetett ügyfélszolgálati gyakorlat, nagyobb mértékben bekapcsolódva a szervezeti, változtatási kérdésekbe, a jogi akciókba és a programok lebonyolításába. Az intézménytől függően foglalkoznia kellene közneveléssel, környezeti és szociálpolitikai munkával. A hallgató olyan jelentést készítsen, amit a fogadó intézmény igényel, de lehetőleg ennél részletesebb is szülessen, minden közösségi szervezésről vagy általa végzett közösségi munkáról, továbbá a munka azon területéről, amely leginkább érdekli.

A FELELŐSÉGEK

A gyakorlatban érintett személyeknek eltérő szerepük és felelősségük van.

Általános felelősség

Ajánlattevő bizottság

A magyar tereptanári programok legáltalánosabb felelőse a Szociális Szakképzési Bizottság, amely olyan szakértőkből áll, akiknek ki kell alakítaniuk a rövidesen meginduló szociális munkás képzés követelményeit. A Szociális Szakképzési Bizottságnak az a nehéz feladat adatott, hogy megindítsa a formális szociális munkás képzést egy olyan társadalomban, ahol hosszú évek óta más természetű szakembereket képeztek és állítottak munkába azon a területen, amelyet az angolul beszélő országok a „szociális munka” terminológiával jelölnek. E szakemberek köre felöleli a szociálpszichológusokat, szociális-kulturális nevelőket, a szociálpedagógusokat, a felnőttoktatás tanárait, a szociológusokat és szociális gondozókat.

Javaslataim a bizottság számára:

— Helyezze az elméleti oktatás középpontjába a szociális munka elméletét úgy, hogy a hallgatók általános egyetemi szintű ismeretekhez jussanak a társadalomtudományok terén.

— A hallgatók kiválasztásának ne csupán egyetemi kritériumai legyenek, hanem olyan feltételei is, mint pl. élettapasztalat, tapasztalat az önkéntes szociális munkában, érdeklődés a szociálpolitikai ügyek iránt és más, rokon területekről szerzett tapasztalatok.

— Tegye a tereptanári ténykedést a teljes életpálya lényegi részévé úgy, hogy az ne csak gyakorlatok szervezéséből álljon, de olyan szemináriumokból is, ahol meg lehet vitatni a terepen szerzett tapasztalatokat, be lehet mutatni eseteket és meg lehet vitatni, hogy miként integrálható az elméleti anyag a terepen végzett tevékenységbe. (Wilson, 1981 : 6)

A szociális munka oktatási intézményei

Az oktatási intézmény felelős azért, hogy a hallgató szerezzon társadalomtudományi ismereteket, megfelelő jártasságot, valamint ismerje meg a szociális munka elveit és céljait. Legyen lehetősége arra, hogy az ismeretek, jártasság, elvek és célok együttesen kerüljenek át gyakorlati tevékenységébe. Ami a szociális munka terepre vonatkozó instrukcióit illeti, ennek kulcskérdése, hogy a hallgató segítséget kapjon ahhoz, hogy az elméletet és a gyakorlatot összekapcsolhassa, mert ennek révén válik az elmélet élővé és hasznossá. A szociális munkával foglalkozó irodalomban gyakran említett probléma, hogy „A szociális munkára történő képzésben részesülők tapasztalata, hogy egész sor elmélet elsajátítását kívánják tőlük anélkül, hogy reális figyelmet fordítanának a hasznosítására, értelmezésére és integrációjára. Nem meglepő tehát, hogy azt a gyakorlat szempontjából nem találják hasznosnak.” (England, 1986. 62. o.) Úgy vélem, ez a probléma legjobban úgy kezelhető, ha folyamatosan terepre küldjük a hallgatókat egy olyan modell alapján, mint amit fentebb jeleztem.

Az oktatási intézmény nevezzen ki tereptanári tevékenységgel foglalkozó igazgatót, aki „felelős azért, hogy megalapozza azt a szervezeti struktúrát, amelyben a tereptanári tevékenység eredményesen és jó határfokkal folyhat”. (Fellin, 1982:103) Legyenek ugyanakkor olyan munkatársai, akik a terepi kihelyezés koordinátoraiként működnek. Az oktatási intézmény alakítson ki és tartson jó kapcsolatokat szociális szolgáltatásokat nyújtó szervezetekkel és munkásokkal, mert enélkül sem a gyakorlatot végzők számára megfelelő hely, sem a szükséges tereptanárok nem állnak rendelkezésre.

Az oktatási intézmény fő felelőssége talán az, hogy egyértelmű irányelveket rögzítsen a tereptanári tevékenység forgatókönyvében úgy, hogy mind a hallgatók, mind a tereptanárok biztos keretek között mozogjanak. Ezen forgatókönyv tartalmazzon:

— a gyakorlat időpontjára, időtartamára és lebonyolítására vonatkozó egyértelmű struktúrát, mint amelyet pl. a fenti modellben is bemutatam;

— egyértelműen megfogalmazott célokat minden gyakorlati típushoz, és ezek a szociális munkával kapcsolatos igényeken, elveken, jártasságon és módszereken alapuljanak;

— útmutatásokat arra, hogy a hallgató miként teheti a tanteremben elsajátított elméletet alkalmassá a gyakorlattal való összekapcsolására;

sére). Ez a támogatás legmegfelelőbbben a tanulmányi év meghatározott időszakában valamennyi hallgatóval szabályos időközökben folytatott megbeszélések révén történhet.

5. Értékeli a hallgató munkáját. Ennek alapja a tereptanár folyamatos értékelése, a hallgató önértékelése, valamint a gyakorlati idő közepén végzett szabályos értékelő megbeszélés, amely megismétlődik a kihelyezési időszak végén. Ezek az értékelő megbeszélések úgy történnek, hogy a koordinátor felkeresi az intézményt és találkozik mind a tereptanárral, mind a hallgatóval, hogy megvitassa velük a hallgató munkáját, a gyakorlatra vonatkozó követelmények és forgatókönyvek tükrében. Ha „félidőben” a hallgató munkája nem kielégítő, egyértelműen meghatározandók azok a tennivalók, amelyeket a továbbiakban a hallgatónak követnie kell, és az, hogy mit kell munkájában megváltoztatni.

A tereptanár

1. Az oktatási intézmény által készített irányelvek szerint ellátja a hallgatót munkával. Amennyiben lehetséges, a hallgató legyen képes arra, hogy válasszon néhány ajánlat közül, és a tereptanár segítse a hallgatót egy olyan szerződés megkötésében, amely egyértelműen és pontosan fogalmazza meg a feladatot.

2. Óvja a kliensek jogait és szükségleteit. Ez a tereptanár legfőbb felelőssége, mivel ő ismeri legjobban az egyes klienst. A tereptanár — ismervén klienseit — akkor jár el helyesen, ha nem ad olyan munkát a hallgatóknak, ami nehéz problémákkal és helyzetekkel terhes, és ahol a hallgató ismeretbővülése minimális.

3. Védi a hallgató jogait és igényeit, különös tekintettel a hallgató és az intézmény többi munkatársa közti, illetve a vezetéssel való viszonyra. Ezek ugyanis nem mindig kezelik megértéssel a hallgatónak a gyakorlattal kapcsolatos igényeit.

4. Rendszeres ellenőrző megbeszélést kell folytatnia a hallgatóval — legalább hetenként egyszer. Ideális esetben a hallgató és az instruktor olyan rendszerben működik együtt, ahol ezen megbeszélés előtt egy vagy két nappal a hallgató írásos beszámolóit átadhatja a tereptanárnak. Így e jelentések megbeszélése jelentheti a felügyelet alapját.

5. Írásos értékelést készít a hallgatóról a gyakorlatok félidejében és végén a koordinátorral együtt folytatott értékelő megbeszélés számára. (A beszámoló formai és tartalmi kívánalmait az oktatási intézmény közölje a tereptanárral.)

6. Annak érdekében, hogy a fenti kívánalmaknak eleget tehesen, a tereptanár még kétségkívül szoros időbeosztásából is szakítson időt a hallgató számára. Csak akkor fogadja el hallgatók vezetését, ha biztosítani tudja, hogy munkaidejének heti 2—3 óráját a hallgató támogatására és ellenőrzésére tudja fordítani.

A hallgató

1. A gyakorlat során meghatározott munkaórákat 100%-ig a feladatra fordítja. Ha betegség miatt vagy egyéb okokból nem tud az intézménynél megjelenni, úgy a kiesett órákat az intézmény számára alkalmas időpontban pótolnia kell. Csak rendkívül kivételes körülmények esetén lehet a meghatározottnál rövidebb időtartamot eredményes gyakorlatként elfogadni.

2. Eleget tesz az oktatási intézmény irányelveiben rögzített minimális kívánalmaknak. Ezek a kívánalmak reális szinten határozandók meg, és megfelelnek a gyakorlat céljainak, valamint a gyakorlati szerződésben foglaltaknak, amit a tereptanár segítségével készít el. (A szerződést nem szabad mereven kezelni és azt a helyzettől függően módosítani lehessen, de ugyanakkor határozza meg nagyon egyértelműen a hallgató által végzett munkát, e munka célját, és azt, hogy a szociális munka milyen elmélete használendő és alkalmazandó. A szerződés egyik másik, ugyancsak fontos eleme legyen, hogy tartalmazza a hallgató személyes és szakmai céljait.)

3. Részt vesz a heti ellenőrző megbeszéléseken, valamint a félidőben és a kihelyezés végén tartott értékelő megbeszéléseken.

4. Az oktatási intézmény által meghatározott forgatókönyv keretében végzett munkák mindegyikéről beszámolót készít. E beszámolók jelentőségét nem lehet túlbecsülni. Ezek tükrözik a hallgató fejlődését a kliensekkel való kapcsolatteremtésben; segítenek szervezni és tervezni a munkát; alkalmat nyújtanak az önértékelésre; lehetővé teszik az összehasonlítást a között, amit a hallgató tesz, és a között, amit olvasott vagy hallott a tanteremben. A beszámoló éppen ezért igen jó eszköz annak biztosítására, hogy a hallgató az elméletet átültesse a gyakorlatba és a kihelyezés valóban a szakmai tapasztalatok megszerzését eredményezze.

Irodalom

- Bogo, M. — Vayda, E.: *The Practice of Field Instruction in Social Work*. Toronto: University of Toronto Press, 1987.
- British Association of Social Workers: *The Social Work Task*. Birmingham: BASW, 1977.
- Encyclopedia of Social Work. (18th edition) Silver Springs, Maryland: National Association of Social Workers, Volume I.
- England, H.: *Social Work as Art*. London: Allen and Unwin, 1986.
- Fellin, P. P.: „Responsibilities of the School” in Bradford W. Sheafor — Lowell E. Jenkins (eds.): *Quality Field Instruction in Social Work*. New York: Longman, 1983. pp. 101—115.
- Wilson, S. J.: *Field Instruction: Technique for Supervisors*. New York: The Free Press, 1981.
- Kadushin, A.: *Supervision in Social Work*. New York: Columbia University Press, 1985.
- Pierce, D.: *Social Work and Society: An Introduction*. New York: Longman, 1989.
- Urbanowski, M. L. — Dwyer, M. M.: *Learning through Field Instruction: A Guide for Teachers and Students*. Milwaukee. Family Service, America, 1983.